

"קל וחומר" – בפירושי רש"י לתורה

"קל וחומר" היא המידה הראשונה שהתורה נדרשת בה ברשימת שבע המידות של הלל¹ ובשלוש עשרה המידות של ר' ישמעאל². בברייתא דלייב מידות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, נמנו שני סוגי "קל וחומר" כשתי מידות נפרדות: ק"ו מפורש וק"ו סתום.

מידה ו

מק"ו סתום – כיצד? (תהלים ט"ו, ד): "נשבע להרע ולא ימיר". יכול אם נשבע להרע לא ימיר, אם נשבע להטיב יחליף? וכי מה קשה על בני אדם לעשות, להרע לעצמו או להטיב לעצמו? אם להרע לעצמו אינו מחליף, ק"ו להטיב לעצמו. איזה הוא "להרע לעצמו" שמותר לו לעשות? א"ר יוחנן: כגון שהיה בים ואמר "אהה בתענית עד שאבא לביתי". כיוצא בדבר "ושוחד על נקי לא לקח", יכול לא לקח שוחד על נקי להורגו, אבל לקח שוחד על נקי לפוטרו. אמרת על מי דרך בני אדם ליקח שוחד, על הצדיק או על הרשע? הוי אומר על הצדיקים לא לקח, ק"ו על הרשעים".

מידה ה

"מק"ו מפורש – כיצד? (ירמי' י"ב, ה) "כי את רגלים רצת וילאוך" – ק"ו "ואיך תתחרה בסוסיים". "ובארץ שלום אתה בוטח" – ק"ו "ואיך תעשה בגאון הירדן". כיוצא בדבר אתה אומר (אסתר ט', יב): "ויאמר המלך לאסתר המלכה: בשושן הבירה הרגו היהודים ואבד חמש מאות איש" – ק"ו "בשאר מדינות המלך מה עשו".

"קל וחומר" זו מיתודה פרשנית לוגית הנהוגה בהלכה ובהגדה. בדרך הגיונית, ניתן להסיק מן הדבר הקל והפשוט בגלל מעשה שהיה או בגלל היותו עובדה³, מסקנות לגבי הדבר החמור ממנו. ולהיפך, להסיק או ללמוד דבר קל מדבר חמור כדי להקל על הקל בקולא הנהוגה בדבר החמור⁴.

מהו קל וחומר מפורש ומהו ק"ו סתום?

קל וחומר מפורש הוא שהנדון שממנו לומדים וכן הבא מן הדין, היינו הדבר שנלמד מן הנדון, שניהם כתובים במפורש בכתוב. לעומת זאת ק"ו סתום הוא שיש בכתוב רק הדבר

1. תוספתא למסכת סנהדרין סוף פרק ז'; אבות דר"נ, נוסחא א', פרק ל"ז.
2. בראש תורת כהנים וכן "מדרש הגדול" בראש ספר ויקרא בתוספת דוגמאות.
3. החלק המוסכם על האומר והשומע שמקורו במעשה שהיה, ראה למשל: ברי מ"ד, ח; שמות ו', יב; דברים ל"א, כז; שמו"ב ד', י; י"ב, יח; ט"ז, יא; מל"ב י', ד; תהלים ע"ח, יט-כ. החלק המוסכם הוא עובדה מוסכמת, ראה למשל: יחזקאל ט"ו, ז; מל"א ח', כז.
4. שני אופני הק"ו הללו מודגמים במידה ה'. הפסוק הראשון מירמיה הוא דוגמה להסיק מן הקל אל החמור ואילו הדוגמה מאסתר מצביעה על היסק מן החמור אל הקל – מעיר הבירה שושן אל שאר מדינות המלך.

הנדון, שממנו לומדים, ואילו הדבר הבא מן הדין אינו נזכר בכתוב, כי אם נלמד מהנדון בקל וחומר⁴. רש"י, כמוכן, מודע למידה פרשנית הגיונית זו ועושה בה שימוש בפרשנותו למקרא.

"עשרה קל וחומר האמורים בתורה"

בשני מקומות בפירושו לתורה אומר רש"י: "זה אחד מעשרה קל וחומר האמורים בתורה".

1. בר' מ"ד, ח: "הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחתינו השיבנו אליך מארץ כנען ואיך נגנב מבית אדניך כסף או זהב".

רש"י: "הן כסף אשר מצאנו. זה אחד מעשרה קל וחומר האמורים בתורה וכלן מנאים צנראשית רצה".

2. שמות ו', יב: "וידבר משה לפני ה' לאמר: הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתיים".

רש"י: "ואיך ישמעני פרעה. זה אחד מעשרה קל וחומר בתורה".

נבהיר תחילה, מה משמעות המלה "תורה" בהיגד זה. האם רק חמישה חומשי תורה או כל המקרא? מכיוון שרש"י ציין שרשימת הק"ו מצויה במדרש בראשית רבה, נוכל להסיק גם באשר למשמעות המלה "תורה".

בר"ר צ"ב, ז':

"הן כסף וגו'. תני ר' ישמעאל: זה אחד מעשרה קלים וחמורין שכתובים בתורה:

* 'הן כסף וגו' השיבנו אליך ק"ו ואיך נגנב' (בר' מ"ד, ח).

* 'הן בני ישראל לא שמעו אלי וק"ו ואיך ישמעני פרעה' (שמות ו', יב).

* 'ויאמר ה' אל משה: ואביה ירק ירק בפניה ק"ו לשכינה י"ד יום' (במד' י"ב, יד).

* 'הן בעודני חי עמכם היום ממרים הייתם ק"ו ואף כי אחרי מותי' (דברים ל"א, כז).

* 'כי את רגלים רצתה וילאוך ק"ו ואיך תתחרה את הסוסים' (ירמ' י"ב, ה).

* 'ובארץ שלום אתה בוטח ק"ו ואיך תעשה בגאון הירדן' (ירמ' י"ב, ה).

* 'הנה אנחנו פה ביהודה יראים וק"ו ואף כי נלך קעילה' (שמ"א כ"ג, ג).

* 'הן צדיק בארץ ישולם ק"ו ואף כי רשע וחוטא' (משלי י"א, לא).

* 'ויאמר המלך לאסתר המלכה בשושן הבירה' וגו' וק"ו בשאר מדינות המלך מה

עשו' (אסתר ט', יב).

* 'הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה ק"ו אף כי אש אכלתהו ויחר' (יחזקאל

ט"ו, ה)⁵.

ע"פ רשימת הפסוקים הזאת, ברור הדבר שמשמעות המלה "תורה" במאמר מדרשי זה וכן בשימושו של רש"י, כוונתה לכלל כ"ד ספרים, למקרא כולו. ואכן כך העירו כמה מפרשני רש"י לבר' מ"ד, ח:

1. הרא"ם

"לאו דוקא בתורה אלא גם הנביאים והכתובים בכלל. שהרי העשרה קלים וחמורים הללו אינן כולן מן התורה אלא מקצתן בתורה ומקצתן בדברי קבלה⁶. וכולן מנויין בב"ר".

4. זאב וולף איינהורן. "מדרש תנאים", וילנא תקצ"ט. ספר זה כולל ביאור לברייתא דל"ב מידות (חלק א') ופרקי דר' אליעזר (חלק ב').

5. בילק"ש לשמואל רמז קל"ב מזכיר עשרה ק"ו אך מונה רק תשעה ואמנה את הק"ו מיחזקאל ט"ו, ה.

6. דברי קבלה – פסוקים מן הנביאים ומן הכתובים. מן הנביאים: תענית ב', ע"א: "ובקבלה הוא אומר יוקרעו לבבכם ואל בגדיכם" (ויאל ב', יג); בבא קמא ב', ע"א: "וכיית דברי תורה מדברי קבלה (מל"א

2. ספר הזכרון

"ואומרם ז"ל "בתורה" לאו דוקא, דכל דנביאי ודכתיבי דאורייתא קרינן להו, כדאמרינן בכמה דוכתי בתלמוד..."⁷

3. באר יצחק

"מלת "תורה" כוללת גם נביאים וכתובים. שהרי עשרה קלים וחמורים הללו רק קצתן מן התורה. מדברי הרא"ם ז"ל".

לעומת זאת, מצאנו באבות דר"י, נוסחא ב' פרק מ"ד:

"חמשה ק"ו בתורה: יכי שבעתים יוקם קין ולמך שבעים ושבעה (ברי' ד', כד). יהן כסף... ק"ו ואיך נגנוב... (ברי' מ"ד, ח). יהן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני... (שמות ו', יב), יואביה ירוק בפינה (במדב' י"ב, יד). יהן בעודני חי עמכם... ואף כי אחרי מותי (דברים ל"א, כז). כאן "תורה" הכוונה לחמישה חומשי תורה.

האם רק עשרה ק"ו יש במקרא?

רבים מפרשני מדרש רבה ופרשני רש"י תמהו על קביעה קטגורית זו שיש במקרא רק עשרה ק"ו:

יפה תואר: "...אבל זה יש להקשות: הלא מצינו כמה וכמה ק"ו בתנ"ך ולמה מנה ר"י רק עשר?...".

פירוש מהרז"ו: "מאמר זה פליאה דלא חשיב אלא עשרה ק"ו ונמצאים בנביאים וכתובים הרבה יותר, והיו מנויים אצלי בקונטרס ערך ארבעים ק"ו על עשרה אלו...".
צ"ה קצנלבוגן, נתיבות עולם⁸. "נפלאות ממני ולא אדע פי דברי המדרש, הלא כבר מצאנו יותר מיו"ד ק"ו בכתבי הקודש כמו...".

דבק טוב לשמות ו', יב: "...והרי הרבה ק"ו יש בתורה!"

משכיל לדוד לברי' מ"ד, ח: "...ועיננו הרואות דאיכא טפי כגון...".

נערוך רשימת פסוקים של ק"ו המפורשים במקרא ע"פ פורמולות לשוניות והגייוניות המביעות קל וחומר:

א. "הן/הנה... אף כי..."

1. **דברים ל"א, כז:** "הן בעודני חי עמכם היום ממרים היתם עם ה' ואף כי אחרי מותי".
2. **שמו"א כ"ג, ג:** "הנה אנחנו פה ביהודה יראים ואף כי נלך קעילה אל מערכות פלשתים".
3. **שמו"ב ד', י-יא:** "כי המגיד לי לאמר: הנה מת שאול והוא היה כמבשר בעיניו ואוחזה בו ואהרגה... אף כי אנשים רשעים הרגו את איש צדיק בביתו על משכבו...".
4. **שמו"ב ט"ז, יא:** "הנה בני אשר יצא ממעי מבקש את נפשי ואף כי עתה בן הימיני...".
5. **מל"א ח', כז:** "הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי".
6. **דבה"ב ו', יח:** "הנה שמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי".
7. **יחזקאל ט"ו, ה:** "הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה אף כי אש אכלתהו ויחר...".

כ"ב) לא ילפינן ועוד: תענית י"ז, ע"ב; סנהדרין צ"ט, ע"ב; ר"ה י"ט, ע"א; ר"ה ז', ע"א, חגיגה י', ע"ב; נדה כ"ג, ע"א. מן הכתובים: סוטה ל"ז, ע"א; נדה כ"ה, ע"א. לדרך השימוש בביטוי "דברי קבלה", ראה רש"י לתענית ט"ו, ע"א.

7. שבת ק"ה, ע"א; ספרי סוף פרשת אלה הדברים א', כח.

8. צ"ה קצנלבוגן, נתיבות עולם, וילנא תר"ח, עמ' 30.

8. משלי י"א, לא: "הן צדיק בארץ ישלם אף כי רשע וחוטא".
9. איוב ד', יח-יט: "הן בעבדיו לא יאמין... אף שוכני בתי חמר אשר בעפר יסודם...".
10. איוב ט"ו, טו-טז: "הן בקדשיו לא יאמין... אף כי נתעב ונאלח איש שותה כמים עולה".
11. איוב כ"ה, ה-ו: "הן עד ירח ולא יאהיל... אף כי אנוש רמה וכן אדם תולעה".

ב. "כי... אף כי..."

1. שמו"א י"ד, כט-ל: "ראו נא כי ארו עיני כי טעמתי מעט דבש הזה אף כי לוא אכל אכל היום העם משלל אויביו...".
2. דבהי"ב ל"ב, טו: "...כי לא יוכל כל אלוה כל גוי וממלכה להציל עמו מידי ומיד אבותי אף כי אלהיכם לא יצילו אתכם מידי".

ג. "הן/כי/אם... ואיך"

1. בר' מ"ד, ח: "הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחתינו השיבנו אליך... ואיך נגנב מבית אדונך כסף או זהב".
2. שמות ו', יב: "הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים".
3. שמות ו', ל: "הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה"⁹.
4. שמו"ב י"ב, יח: "הנה בהיות הילד חי דברנו אליו ולא שמע קולנו ואיך נאמר אליו מת הילד ועשה רעה".
5. מל"ב י', ד: "הנה שני המלכים לא עמדו לפניו ואיך נעמוד אנחנו".
6. מל"ב י"ח, כג-כד: "...ואתנה לך אלפים סוסים אם תוכל לתת לך רכבים עליהם ואיך תשיב את פני פחת אחד עבדי אדני הקטנים...".
7. ישעי' ל"ו, ח-ט: "...ואתנה לך אלפים סוסים אם תוכל לתת לך רכבים עליהם ואיך תשיב את פני פחת אחד עבדי אדני הקטנים...".
8. ישעי' כ', ו: "הנה כה מבטנו אשר נסנו שם לעזרה להנצל מפני מלך אשור ואיך נמלט אנחנו".
9. ירמ' י"ב, ה: "כי את רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים...".
10. ירמ' י"ב, ה: "ובארץ שלום אתה בוטח ואיך תעשה בגאון הירדן".
11. דניאל י', טז-יז: "והנה כדמות בני אדם נגע על שפתי ואפתח פי ואדברה... אדני, "במראה"¹⁰ נהפכו צירי עלי ולא עצרתי כח, והיך יוכל עבד אדני זה לדבר ואני מעתה לא יעמד בי כח...".

9. רש"י, רשב"ם, חזקוני וראב"ע אומרים שפרשה זו, כלומר ק"ו זה הוא אותו ק"ו שנאמר לעיל בשמות ו', יב וכדברי רש"י: "היא האמירה שאמר למעלה: 'הן בני ישראל לא שמעו אלי' (שמות ו', יב) ושנה הכתוב כאן כיוון שהפסיק הענין. וכן היא השיטה, כאדם האומר לחברו: 'נחזור על הראשונות', ויש לשים לב לסדר הדברים הכיאסטי בהשוואה לפסוק יב. פסוק יב: "הן בני ישראל לא שמעו אלי. ואיך ישמעני פרעה" ו"ואני ערל שפתים. הן אני ערל שפתים" ו"ואיך ישמע אלי פרעה".

10. המלה "והנה" שבראש הפסוק מושכת עצמה ואחרת עמה, ולפי"ז יש כאן ק"ו בפרמולה "הנה... ואיך".

ד. ק"ו מפורש ע"פ סימן "אף כי" בחלק הבא מן הדין

1. משלי ט"ו, יא: "שאל ואבדון נגד ה' אף כי לבות בני אדם".
2. משלי י"ז, ז: "לא נאווה לנבל שפת יתר אף כי לנציב שפת שקר".
3. משלי י"ט, ז: "כל אחי רש שנאווהו אף כי מרעהו רחוק ממנו".
4. משלי י"ט, י: "לא נאווה לכסיל תענוג אף כי לעבד משול בשרים".
5. משלי כ"א, כז: "זבח רשעים תועבה אף כי בזמה יביאנו".
6. איוב ט', יג-יד: "תחתיו שחחו עזרי רהב אף כי אנכי אעננו..."¹⁰.

ה. ק"ו מפורש בלי פורמולות מקובלות

1. יחזקאל ל"ג, כד: "אחד היה אברהם וירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ למורשה"¹¹.
2. ירמיה כ"ה, כט: "כי הנה בעיר אשר נקרא שמי עליו אנכי מחל להרע ואתם הנקה תנקו, לא תנקו".
3. ירמ' מ"ה, ד-ה: "הנה אשר בניתי אני הרס... ואתה תבקש לך גדלות, אל תבקש".
4. ירמ' מ"ט, יב: "הנה אשר אין משפטם לשתות הכוס שתו ואתה הוא נקה תנקה, לא תנקה כי שתה תשתה".
5. תהלים כ"ה, ח-ט: "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו"¹².
6. אסתר ט', יב: "בשושן הבירה הרגו היהודים... בשאר מדינות המלך מה עשו".

קלין וחמורין סתומים

- מלבד כל הרשימות דלעיל בהן צויינו ק"ו מפורשים, יש גם ק"ו סתומים:
1. תהלים ט"ו, ו: "נשבע להרע ולא ימיר". אם להרע לעצמו אינו מחליף ק"ו להטיב לעצמו.
 2. תהלים ט"ו, ה: "ושחד על נקי לא לקח". אם על הצדיקים לא לקח ק"ו על הרשעים.
 3. במדבר י"ב, יד: "ואביה ירק ירק בפניה". "ואס אביה הראה לה פנים זועפות הלל חלם שנתת ימים, קל וחומר לשכינה י"ד יוס!..." (רש"י).
 4. בראשית כ"ז, כ: "...ויאמר: כי הקרה ה' אלקיך לפני".
- בר"ר ס"יה, י"ט: "ירי יוחנן וריש לקיש. חד אומר: אם לקרבנך המציא לך הקב"ה שנאמר (ברי כ"ב) 'וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל', למאכלך עאכ"ו. ואחרנא אומר: אם לזווגך המציא לך דכתיב (ברי כ"ד): 'הקרה נא לפני היום...' למאכלך עאכ"ו...".

10. התבניות הלשוניות הללו מצויות גם בספרות החכמה שמחוץ למקרא. ראה למשל אצל בן סירא, מ"צ סגל, ספר בן סירא השלם, תש"ב. י"ו, יא-יב: "...ואף כי..." י"ז, כה: "...אף..." כ"ה, ה: "אם...איד...". וראה מ' פארן, "ייחודו של הדגם "קל וחומר" בספרי משלי", בית מקרא ב', (ע"ג). טבת-אדר ב' תשל"ח, עמ' 221-223.

11. לצדדי הק"ו הזה, ראה תוספתא סוטה פ"ו, ג-ו.
12. ראה במדבר רבה, פרשת מסעי, פרשה כ"ג, י"ג: "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, אם לרוצחנין עשה שביל ודרך שיברחו וינצלו, לצדיקים עאכ"ו – ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו".

נחזור עתה על השאלה שהוצגה לעיל: הלא מצינו כמה וכמה ק"ו בתנ"ך, מעל לארבעים! ולמה מנה ר' ישמעאל בב"ר ובעקבותיו רש"י בפירושו לתורה רק עשרה ק"ו? להלן, נציין כמה מתשובותיהם של פרשני המדרש ומפרשי רש"י לתורה:

1. עשרה ק"ו אלה מופרכים לכאורה ולא כן

לדעת ה"יפה תואר" לב"ר ו"משכיל לדוד" על פירוש רש"י לתורה, נקטו דווקא עשרה ק"ו אלו ולא יותר מכיוון שהם נראים לכאורה מופרכים ובכדי להעמידם על כנם ציינו דווקא אותם. נבחן עתה את הפירכה מחד ואת יצוב הק"ו מאידך:

א. בר' מ"ד, ח: "הן כסף וגו' השיבנו אליך... ואיך נגנב מבית אדנך כסף או זהב".

הפירכה:

ייתכן שהאחים כן יחזירו את הכסף ולא את גביע הכסף או כסף זהב כי:
 * הכסף לא חשוב להם כ"כ כמו זהב או גביע הכסף העשוי לניחוש! ("יפה תואר").

* הכסף, מחיר התבואה כן יחזירו, כי יטען כלפיהם לא שלמתם ומפחד יודו על כך, משא"כ לגבי הגביע שיטענו שאחרים גנבו אותו ולמה יחשוד בהם דווקא? ("משכיל לדוד").

דחיית הפירכה:

* אם כסף שאינו נחשב בעיני יוסף השיבנו אליו ק"ו גביע הכסף שעשוי לניחוש והוא עלול להרוג את אשר ימצא בידו, בוודאי ששיבנו ("יתורה שלמה").
 * אם כסף שאין בו סימנים ונוכל להכחישו, השיבנו אליו ואיך נגנב גביע שיש בו סימן! והרי מיד אחרי אכלם בבית יוסף לא נמצא הגביע ויש ידים מוכיחות שהם חשודים בכך! ("משכיל לדוד" ו"יתורה שלמה").

ב. שמות ו', י"ב: "הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים!"

הפירכה:

ייתכן שהאחים כן יחזירו את הכסף ולא את גביע הכסף או כסף זהב כי:
 פרעה שאינו סובל ויכול לשמוע את משה! ("הדר זקנים").

דחיית הפירכה:

גם שבטו, שבט לוי שלא נשתעבד לא שמע אליו וא"כ הסיבה היא היותו ערל שפתים לכן לא שמעוהו כל בני ישראל אף שמצפים הם לגאולה ק"ו פרעה שלא ישמענו! ("משכיל לדוד").

ג. במדבר י"ב, יד: "ואביה ירוק ירוק בפניה...", ק"ו לשכינה י"ד ימים!

הפירכה:

* שאני אביה, דכבודו רב ולא ניתן למחול, משא"כ הקב"ה דכוליה עלמא דידיה ומצי מחיל ("משכיל לדוד").

* שאני אביה, שאם תסגר הרי היא נעלמת מעיניו אותם הימים, משא"כ הקב"ה... הלא מלא כל הארץ כבודו ומה יעזור ותסגר! ("משכיל לדוד").

דחיית הפירכה:

מצורע יוכיח שאף שהוא נזוף למקום ובכל זאת חל עליו הסגר.

ד. דברים ל"א, כז: "הן בעודני חי עמכם היום ממרים היתם, ק"ו ואף כי אחרי מותי."

הפירכה:

שאני משה שסמכו עליו שיצילם מכל גזירה רעה אבל אחרי מותו שאין להם על מי לסמוך יזהרו ביותר.

דחיית הפירכה:

מעשה העגל יוכיח שחטאו לאחר שחשבו שמשנה מת.

ה-ו. **ירמיה י”ב, ה:** ”כי את רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים. ובארץ שלום אתה בוטח ואיך תעשה בגאון הירדן”.

פסוק זה המציין שני ק”ו הינו תשובת ה’ לירמיהו על שאלתו בדבר הנהגת עולמו בצדק: ”מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בוגדי בגד?” ע”פ הגמרא בסנהדרין צ”ו, ע”ב תלונת ירמיהו הייתה על שכר שנתן הקב”ה לנבוכדנאצר על ארבע פסיעות שרץ לכבודו, ה’ משיב לירמיהו: ”ומה בשכר ארבע פסיעות ששלמתי לאותו רשע, שרץ אחרי כבודי – אתה תמה, כשאני משלם שכר לאברהם יצחק ויעקב שרצו לפני כסוסים עאכ”ו!”

הפירכה:

האבות זכאים לשכר גדול כי הם צדיקים, אך נבוכדנאצר הרשע למה ראוי לשכר שקיבל?

דחיית הפירכה:

אם בארץ שלום אתה בוטח, כלומר אנשי ענתות עירך שניסו להמיתך אתה בוטח בשלומם איך תעשה להכיר דרכי השגחתו של הקב”ה – גאון הירדן! ומכאן שגם לפירכת הק”ו הראשון אין מקום כי זהו מישור שההגיון האנושי אינו תופסו. ז. **שמו”א כ”ג, ג:** ”הנה אנחנו פה ביהודה יראים (וק”ו) ואף כי נלך קעילה”.

הפירכה:

אדרבא ביהודה יש להם לחשוש יותר כי הם בקרבת המלך שאול הרודפם!

דחיית הפירכה:

להסתתר בסביבת האויב בטוח יותר מאשר ברחוק ממנו כי האויב לא מעלה בדעתו לחפשו בסביבתו.

ה. **משלי י”א, לא:** ”הן צדיק בארץ ישולם ואף כי רשע וחוטא”.

הפירכה:

★ צדיק בארץ ישולם כי הקב”ה מדקדק עם צדיקו כחוט השערה ואולי לא כך עם רשע וחוטא.

★ אולי לצדיק ה’ משלם את עונשו בעוה”ז, כדי לזכותו בחיי העוה”ב, משא”כ רשע שלא נפרעים ממנו בעוה”ז, כדי להפרע ממנו בגהינם!

דחיית הפירכה:

ההגיון שבק”ו זה הוא שאם צדיק על אף מיעוט חטאיו הם לא בטלים בריבוי זכויותיו והוא נענש עליהם, ק”ו ברשעים שרוב מעשיהם חטאים! (”משכיל לדוד”).

ט. **אסתר ט’, יב:** ”בשושן הבירה” וגו’ (וק”ו) ”בשאר מדינות המלך מה עשו”.

הפירכה:

אולי דווקא בשושן הרגו היהודים באויביהם כי היו במרכז התכנון להשמדת היהודים אך בשאר המדינות אולי לא ייענשו?

דחיית הפירכה:

הק”ו הוא בכיוון אחר: אם בשושן הבירה, שהיא עיר אחת בלבד, הרגו חמש מאות איש, ק”ו לסך הכולל בכל מדינות המלך!

י. **יחזקאל ט”ו, ה:** ”הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה (ק”ו) אף כי אש אכלתהו ויחר”.

הפירכה:

אולי דווקא בהיותו תמים לא יעשה למלאכה ”לפי שנופל ומתקפלי” אבל כששני קצותיו אוכלת האש, תוכו נתייבש ונתקשה וראוי ליתד לתלות עליו כלי!

דחיית הפירכה:

הואיל ומדובר בגפן ולא בסתם עץ הרי הוא לא ראוי למלאכה כשהוא שלם וק"י
כששש אכלתהו!

לפי גישה זו, אכן יש הרבה יותר מעשרה ק"י במקרא אלא שבעשרה אלו שנמנו בבי"ר יש
פירות ועלולים לא למנותם כק"י על כן מנאם ר' ישמעאל בקבעו שפירכתם אינה פירכה
כפי שהוכח לעיל.

אך בבדיקת ק"י אחרים שלא כלולים בעשרה, נוכל להצביע על אחדים מהם שיכולים
להכלל בקטגוריה של העשרה ע"י הצבת פירות עליהם. כגון:
1. שמו"ב ד', י-יא: "כי המגיד לי לאמור: הנה מת שאול והוא היה כמבשר בעיניו ואוחזה, בו
ואהרנהו... אף כי אנשים רשעים הרגו איש צדיק בביתו על משכבו".

הפירכה:

אולי דווקא את הורגי שאול יש להעניש מפני שהוא משיח ה'. לא אחת דוד יכול
היה להרגו ולא הרגו, אך רוצחי איש בושתי אין להעניש כי המלוכה הובטחה
לדוד!

דחיית הפירכה:

צדדי הק"י הם אם שאול שהוא בבחינת רודף את דוד, ההורגו נענש ק"י איש
בושת שהוא "איש צדיק".
2. שמו"ב ט"ז, יא: "הנה בני יצא ממעי מבקש את נפשי ואף כי עתה בן הימיני".

הפירכה:

אולי דווקא אבשלום בנו שרצה להדיח את אביו מכס מלכותו, מבקש את נפש
אביו אך לא בן-הימיני שאין לו כל יומרות למלוך.

דחיית הפירכה:

גם לאבשלום וגם לשבע בן-בכרי בן הימיני יש אותו יעד; אבשלום למלוך ובן
הימיני להשיב איש משבט בנימין, שבטו של שאול המלך, למלוך. ולכן הק"י הוא
טוב.

3. שמו"ב י"ב, יח: "הנה בהיות הילד חי דברנו אליו ולא שמע בקולנו ואיך נאמר
אליו מת הילד ועשה רעה".

הפירכה:

דווקא כשהילד בחיים, אולי התפילה והצער של אביו יצילוהו ואילו כשמת, לא
יוכל עוד להשיבו לחיים.

דחיית הפירכה:

בכל זאת, במציאות אדם מצטער יותר במות ילדו! ולמה דוד כשהבין כי מת הילד
קם מן הארץ, רחץ, סך והחליף שמלותיו.
4. יחזקאל ל"ג, כד: "אחד היה אברהם וירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ
למורשה".

הפירכה:

הכמות אינה מבטיחה ירושת הארץ אלא האיכות! אברהם הצדיק זכאי לרשת
את הארץ ובני דורו של יחזקאל ברשעותם לא זכאים לכך! והרי הם מכירים את
הנאמר בתורה בספר דברים ז', ז: "לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם.. כי אתם
המעט מכל העמים".

דחיית הפירכה:

כדעת רשב"י בתוספתא לסוטה פ"ו, שיושבי ישראל היו אומרים "ומה אברהם
שלא נצטווה אלא על מצוה יחידית שנירש את הארץ, אנו שציווה אותנו מצוות
הרבה אינו דין שנירש את הארץ".

אחר אשר הראינו שיש עוד ק"ו במקרא שיכולים להיות בקטגוריה של העשרה המנויים בב"ר, הדרה קושיא לדוכתה: מדוע צויינו רק עשרה?

2. עשרה ק"ו אלה מפורשים

לדעת ר' אברהם כלף, בעל "משיח אלמים" ור' שמשון אושנבורג הלוי, בעל "דבק טוב" עשרת הק"ו המנויים בב"ר ואליהם התכוון רש"י בפירושו לתורה, הם מפורשים, כלומר שגם הנדון ממנו לומדים וגם הבא מן הדין, שניהם כתובים במפורש בכתוב. ואלה דבריהם לשמות ו', יב: "...ואמנם ק"ו סתום הוא ואביה ירוק ירק בפניה הלא תכלס שבעת ימים ק"ו לשכינה י"ד. מכיוצא באלו יש בתורה הרבה, עצמו מספור. אבל אמנם ק"ו מפורש לא נמצאו בארבע ועשרים אלא עשרה".
"דבק טוב": "מעשרה ק"ו שבתורה. פירוש שהתורה מפרשם בהדיא. דאי לא אתה אומר כן והלא הרבה ק"ו יש בתורה!"
המעין ברשימה הארוכה של ק"ו שצויינו לעיל יבחין מיד שיש הרבה מאוד ק"ו מפורשים יותר מעשרה המנויים בב"ר!

3. עשרה ק"ו אלה רק בחמישה חומשי תורה

לדעת ר' צבי הירש קצנלבון, בעל "נתיבות עולם", עשרת הק"ו מצויים רק בחמישה חומשי תורה ואילו בתנ"ך כולו יש יותר מעשרה. אמנם ע"פ המקורות המנויים בב"ר יש רק ארבעה מן התורה ושישה מהני"ך, אך לדעתו "כל הני שמביא המדרש, כולם מה שהוסיפו אחרונים כי כבר חלו בהם ידים". להלן עשרת הק"ו שבחומש:

- א-ד: ארבעת ק"ו שצוינו לעיל ושמקורם הוא בחומש:
בר' מ"ד, ח; שמות ו', יב; במדבר י"ב, יד; דברים ל"א, כז.
ה. **בראשית ד', כד:** "כי שבעתים יוקם קין ולמך שבעים ושבעה".
רש"י: "כי שבעתים יוקם קין. קין שהרג מויד נחלה לו עד שבעה דורות אני שהרגתי סוגג לא כ"ס שיתלה לי שציעות הרבה"¹³.
ו. **בר' ו', ג:** "לא ידון רוחי באדם לעולם בשגם הוא בשר".
רש"י: "שגם הוא נשר. כמו שגם נסגול. כלומר ששכיל שגם זאת זו שהוא נשר ואעפ"כ אינו נכנע לפני. ומה אם יהיה אם או דבר קשה?".
ז. **בר' י"ז, כ-כא:** "ולישמעאל שמעתוך... ונתתיו לגוי גדול. זאת בריתי אקים את יצחק...".
רש"י: "זאת בריתי... דבר אחר. אמר ר' אבא מנאן למד ק"ו בן הגזירה מבן האמה. כתיב "כי הנה צרכתי אומי והפריתי אומי והרבייתי אומי" זה ישמעאל וק"ו זאת בריתי אקים את יצחק".
ח. **ויקרא י', יט:** "וידבר אהרון אל משה: הן היום הקריבו את חטאתם ואת עלתם לפני ה' ותקראנה אתי כאלה ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'".
ויש כאן ק"ו: ומה כאשר בני הקריבו היום חטאתם ועולתם וקיימו מצות ה' ובכ"ז קראנו כאלה – שמתו בני, ק"ו אם הייתי אוכל חטאת באנינות, לא כ"ש שלא ייטב בעיני ה'.
ט. **דברים ל"ב, לט:** "אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא".
קוהלת רבה א', ב: "...אני אמות ואחיה, מי שאומר את החמורה הוא אומר את הקלה: אני אמית ואחיה – הרי חמורה וכ"ש מחצתי ואני ארפא שהיא קלה ממנה...".

13. וראה ירושלמי לסנהדרין פרק י', ה"א: "איין לי אלא שביזה דברי תורה, מנין אפילו כפר במקרא אחד בתרגום אחד, בקל וחומר אחד? תייל ואת מצותו הפר... בקיור אחד – "כי שבעתים יוקם קין" וגו'.

י. בר' ו', ט: "...תמים היה בדרתיו את האלקים התהלך נח".
 רש"י: צדורמיו. יש מרצותינו דורשים אומנו לשבת. כ"ש שאלו היה צדור לדיקים היה לדיק יותר...".
 ברשימה זו יש שבעה קי"ו מפורשים¹⁴ ושלושה סתומים¹⁵. אלא שהרב צ"ה קצנלבוגן,
 בעצמו כותב על הקי"ו העשירי ברשימתו ש"זהו דחוק קצת" וגם הקי"ו מוקרא י', יט.
 נראה דחוק להכניסו בכתוב. על כן הציע הרב קצנלבוגן כיוון אחר.

4. "עשרה" לאו דווקא

אחד המספרים הטיפולוגיים במקרא הוא עשרה. הוא משמש לעתים קרובות מאוד
 כמספר עגול כשאינן כוונת הכתוב לדייק ואף כמספר הפלגה, כך למשל בפסוקים הבאים:
 בר' ל"א, ז: "והחליף את משכורתי עשרת מונים".
 ויקרא כ"ו, ז: "ואפו עשר נשים לחמכם...".
 במדבר י"ד, כב: "וינסו אותי זה עשר פעמים".
 איוב י"ט, ג: "זה עשר פעמים תכלימוני".
 נחמיה ד', ו: "ויאמרו לנו: עשר פעמים מכל המקומות אשר תשובו עלינו".
 דניאל א', כ: "עשר ידות על כל החרטומים".
 שמו"א א', ח: "הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים".
 גם בספרות חז"ל המספר 10 אינו מבטא מספר מדויק אלא משמעותו היא הרבה, כך
 למשל:

א. דברים רבה, פרשה ב', א:

"א"ר יוחנן: עשרה לשונות נקראת תפילה ואלו הן: שועה, צעקה, נאקה, רנה, פגיעה,
 ריצוי, קריאה, ניפול, פילול ותחנונים...". ושם בפירוש מהרז"ו מעיר שבספרי ג"כ מתחיל
 י' לשונות וחושב י"ב. ובילקוט חושב י"ג ובתנחומא לפרשת ואתחנן, סימן ג' הגירסא היא:
 "הרבה שמות".

ב. ויק"ר ב', א:

"וי נקראו יקרים ואלו הן: התורה, הנבואה, התבונה וכו'. והיפ"ת מצא עוד דברים רבים
 שנקראו יקרים"¹⁶.

ג. איכ"ר ב', ו:

"יגדע בחרי אף כל קרן ישראל, עשר קרנות הן: קרנו של אברהם, קרנו של יצחק, קרנו של
 יוסף" וכו'. והיפ"ת מצא יותר ויותר מעשר קרנות¹⁶.
 עפ"י קבע הרב קצנלבוגן ב"נתיבות עולם"¹⁶ ש"הנך עשרה (קי"ו) דחשיב לאו דוקא".

5. עשרה ק"ו בפורמולה הלשונית: "הן/כי/אם... ואיך..."

רש"י בעקבות בר"ר צ"ב, ח', קובע אף הוא שיש עשרה קי"ו בתורה. הוא ציין רק בשני
 מקומות ש"זהו אחד מעשרה קי"ו שבתורה"; בפירושו לבר' מ"ד, ח ושמות ו', יב.

וכאן יש לשאול:

א. מדוע לא אמר את ההיגד הנ"ל גם על שאר הכתובים האחרים מן התורה ומן הני"ך
 שמנויים בבי"ר?

14. בר' ד', כד; מ"ד, ח; שמות ו', יב; ויקרא י', יט; בר' י"ז, כ-כא; דברים ל"א, כו; ל"ב, לט.

15. בר' ו', ג; ט; במד' י"ב, יד.

16. ראה בחידושים של צ"ה קצנלבוגן, נתיבות עולם, עמ' 32-33.

ב. אם בא להדגים, מדוע נזקק לשתי דוגמאות ולא הסתפק באחת?
 ג. מדוע על חלק מעשרת הקי"ו שבב"ר אין רש"י מציין בפירושו כל הערה פרשנית להיות הכתוב קי"ו?¹⁷
 ד. מדוע על חלק מעשרת הקי"ו שבב"ר רש"י מסביר את תוכנם אך אינו מציין שהם מנויים בב"ר?¹⁸
 ה. בפירושי רש"י לתורה ולני"ך, רש"י הסביר עוד פסוקים ע"פ קי"ו. מדוע, אליבא דרש"י, אין אלה מנויים בב"ר?¹⁹

ובכן, מהי המיתודולוגיה הפרשנית של רש"י בציון קי"ו או בשימוש בו? כדי לענות על השאלות הנ"ל, ברצוני להניח כמה הנחות אליבא דרש"י:

1. בנוסח הב"ר שהיה לפני רש"י הייתה רשימה שונה של עשרת הקי"ו המנויים בתורה, כדברי הרב צ"ה קצנלבוגן: "כל הני שמביא המדרש, כלם מה שהוסיפו אחרונים כי כבר חלו בהם ידדים".
2. "יתורה" במשמעות כל המקרא²⁰ ולפי"ז עשרת הקי"ו הם מכל התני"ך.
3. ברשימת עשרת הקי"ו יימנו רק קי"ו מפורשים ולא סתומים.
4. ברשימת העשרה יכללו רק קי"ו שהפורמולה הלשונית שלהם היא: "ה/ך/כ/אם... ואיך...".

אכן בבדיקת כל סוגי הקי"ו שבתני"ך נמצאו עשרה קי"ו בפורמולה הלשונית הנ"ל²¹ והם: ברי מ"ד, ח; שמות ו', יב (=שמות ו', ל); שמו"ב י"ב, יח; מל"ב י', יד; מל"ב י"ח, כג-כד; ישעי ל"ו, ח-ט²²; ישעי כ"ו, ו; ירמיה י"ב ה (2 קי"ו); דניאל י', טז-יז. זוהי כנראה רשימת עשרת הקי"ו שהייתה בנוסח ב"ר שלפני רש"י ובה רק ארבעה מהמנויים ברשימה שלפנינו היום (ברי מ"ד, ח; שמות ו', יב; וירמיה י"ב, ה. (2 קי"ו)). כמובן, מאליה תעלה השאלה: מדוע המדרש מונה דווקא קי"ו בפורמולה לשונית זו ולא בפורמולות לשוניות אחרות, כמו: "ה/ך/הנה... אף כ"י", "כ"י... אף כ"י", "אף כ"י" או סתם קי"ו ברור בלי כל פורמולה לשונית?²³

את תשובתנו לשאלה זו, נחלק לשתיים:

- א. הפורמולות בהן מופיעות המלים "אף כ"י" בחלק הקרוי "הבא מן הדין" הינם קי"ו ברורים ופשוטים ואין צורך לציין ברשימה מיוחדת, כפי שרש"י כותב בפירושו ליחזקאל ט"ו, ה: "אף כ"י לשון קי"ו וכ"ש הוא, וכן בכל המקרא. כגון: הנה אנחנו פה ציהודה יראים ואף כ"י נלך קעילה" (שמו"א כ"ג, ג).
- ב. ברשימת המקורות שצוינו לעיל כקי"ו מפורש בלי כל פורמולות לשוניות חמישה מהם לא יתפרשו כקי"ו אליבא דרש"י והם: ירמיהו כ"ה, כט; מ"ה, ד-ה; מ"ט, יב; תהלים כ"ה, ח-ט; ואסתר ט', יב. ואילו בשני המקורות האחרים: יחזקאל ל"ג, כד ונחמיה י"ג, כו-כז רש"י מסבירם כקי"ו.

17. דברים ל"א, כז; שמו"א כ"ג, ג; אסתר ט', יב.
 18. במד' י"ב, יד; ירמיהו י"ב, ה (2 קי"ו); משלי י"א לא; יחזקאל ט"ו, ה.
 19. ברי ד', כד; ברי ו', ג; ברי י"ז, כ-כא; ואולי גם ברי ו', ט.
 20. ראה לעיל בתחילת המאמר.
 21. ראה לעיל.
 22. אמנם בישעי ל"ו, ח-ט בא אותו קי"ו שבמל"ב י"ח, כג-כד אך הואיל ומדובר בשני ספרים: מלכים וישעיה מנויים הם כשניים.
 23. על כל הדוגמאות לפורמולות אלו ראה לעיל.

ע"פ ההנחות דלעיל וההבהרות בעקבותיהן, נוכל עתה להתייחס למיתודולוגיה הפרשנית של רש"י בנדון:
 א. אין צורך בהיגד "זה אחד מעשרה ק"ו שבתורה" בכל מקור בו הובא ק"ו בפורמולה הלשונית הקובעת את רשימת העשרה.
 ב. די בציון ההיגד רק בהופעת הק"ו הראשון במקרא, בפורמולה הני"ל²⁴, בברי מ"ד, ח. הצורך באיזכורו גם בשמות ו', יב נובעת מטעות אפשרית בהבנת הק"ו. הק"ו נוגע לערלות שפתיו של משה ולא לסתם השוואה בין בני ישראל ובין פרעה²⁵.
 ג. שאר הק"ו שברשימה הנוכחית בבי"ר או שהם ק"ו סתומים²⁶, או שהפורמולה הלשונית בהם מצביעה בכירור על ק"ו²⁷, או שאין זה ק"ו אליבא דרש"י²⁸, ועייכ אין רש"י חוזר על ההיגד שאמר בבראשית מ"ד ובשמות ו'.
 ד. כמובן, מלבד הפורמולה שקבעה את רשימת העשרה, יש עוד ק"ו בתני"ך, ובמקום שיש צורך בהבהרת מהות הק"ו, רש"י מסביר את העניין²⁹.

סוף דבר

במאמר זה – הדן בסוגי הק"ו שבמקרא: מפורשים וסתומים עם או בלי פורמולות לשוניות המצביעות על ק"ו – עמדנו על קביעתו של המדרש בבי"ר צ"ב, ח. ובעקבותיו רש"י בפירושו לתורה, שיש עשרה ק"ו בתורה.
 ההנחה אליבא דרוב פרשני המדרש ופרשני רש"י, שאין הכוונה רק לחמישה חומשי תורה אלא לשכיחות הקלין וחמורין בכל המקרא.
 התמיהה על הקביעה המספרית הני"ל למצאי המרובה מאוד של קלין וחמורין במקרא באה על פתרונה בחמש דרכים:
 א. יש יותר מ-10 ק"ו. המדרש ורש"י ציינו עשרה שהם מופרכים לכאורה. איזכורם בא להצביע על כך שהם בכ"ז ק"ו.
 ב. המדרש ורש"י הזכירו רק 10 ק"ו מפורשים.
 ג. המדרש ורש"י מתכוונים ל-10 ק"ו מן התורה בלבד ולא מן הני"ך.
 ד. אין כוונת המדרש ורש"י לעשרה דווקא. עשרה – מספר מופלג.
 ה. המדרש ורש"י מתכוונים ל-10 ק"ו בתני"ך שהפורמולה הלשונית בהם היא "ה/כ/אם... ואיך...".
 בסוף מאמרנו עמדנו על המיתודולוגיה הפרשנית של רש"י בעניין אזכור ההיגד "זהו אחד מעשרה ק"ו שבתורה", מתי הוא מפרש את הק"ו ומתי אינו נזקק לבארו. הדבר נובע מפשטותו של הק"ו או מביאור הכתוב לא בדרך הק"ו.

24. ולכן אין רש"י אומר אותו היגד לירמי י"ב, ה.
 25. זה מסביר לנו מדוע הקדים רש"י לפרש תחילה "ערל שפתיים" לפני "ואיך ישמעני פרעה" בניגוד לסדר בכתוב.
 26. במד' י"ב, כד.
 27. דברים ל"א, כז; שמו"א כ"ג, ג; משלי י"א, לא; יחזקאל ט"ו, ה.
 28. אסתר ט', י"ב.
 29. ראה לעיל הערה 16 והערה 17.